

Razmjere i posljedice destrukcije demografske slike Mostara, tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995.

Fikret Bećirović

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

Sažetak

U ovom radu prikazat ćemo jedan dio istraživačkog projekta vezano za demografske gubitke općine Mostar u periodu 1992–1995. godine. Kada se govori o demografskim gubicima Mostara kao i drugih područja Bosne i Hercegovine, mora se naglasiti da je glavni cilj agresije na Bosnu i Hercegovinu bio destrukcija postojeće, heterogene demografske slike i stvaranje homogene demografske slike. Tom cilju je stremila i srpska i hrvatska strana, što su svojim djelima i pokazali. Shodno tome, ratna razaranja, zločini i etničko čišćenje nisu se mogli izbjeći, tako da se nisu mogli izbjeći ni veliki demografski gubici stanovništva, posebno bošnjačkog dijela naroda. Bošnjački puk je stradao po svim oblicima ratne destrukcije: terorisanjem, zatvaranjem, etničkim čišćenjem, ranjavanjem, silovanjem, masovnim ubistvima, kao i raznim zločinačkim djelima usmjerenim ka potpunom ili djelimičnom istrebljenju. Pored izravnih egzekucija isti efekat mortaliteta stvarali su i nepodnošljivi uslovi života u permanentnom stanju anksioznosti, nedostatku hrane, lijekova, higijenskih sredstava

i drugih vitalnih potrepština, što se i odrazilo najvećim brojem smrtnosti u odnosu na druge oblike ratne destrukcije.

Uz najbrutalnije zločine, posebno nad civilnim stanovništvom, progoni i prisilna preseljenja (deportacije) bili su posljednja faza etničkog čišćenja, što je pokrenulo velike migracije od preko 20.000 prognanih i izbjeglih civila, najvećim dijelom Bošnjaka. To se najčešće događalo nakon teških logorskih tortura u Mostaru i okolnim mjestima zapadne Hercegovine. Teške torture su kao posljedicu imale pobačaje, sterilitete, morbiditete, te duboke psihološke traume što je značajano uticalo na izgubljeni prirodni priraštaj stanovništva i što je znatno uvećalo ukupne demografske gubitke, posebno u kategoriji umrlih prirodnom smrću, na koju su izravno uticali pomenuti nehumani uslovi.

Ključne riječi: agresija, homogena demografija, etničko čišćenje, prisilne migracije, zatočenički logori, demografski gubici.

Uvod

Imajući u vidu strateški značaj Mostara i velikodržavne srpske i hrvatske interese, te interese Bošnjaka u ovom dijelu zemlje, stradanje stanovništva moralo je biti u ovakvom obimu, posebno stradanje Bošnjaka, koji su bili na udaru dvostruke agresije. Dolina Neretve zbog njene strateške, komunikacijske, ekonomske i svake druge važnosti bila je od posebnog interesa srpske i hrvatske strane. Pored dogovora o podjeli Bosne i Hercegovine između hrvatskog i srpskog predsjednika, marta 1991. godine, u Karađorđevu, ovo područje su silom oružja nastojali prigrabiti i jedni i drugi, ne mareći za interese Bošnjaka. Srpska strana, kojoj se u potpunosti potčinila JNA, imala je ogromnu prednost u ljudstvu, kadrovima i materijalno-tehničkim sredstvima, tako da su njeni hegemonistički apetiti prednjačili i porasli do maksimuma.

Činjenica je da je Mostar zauzimao ključno mjesto kako u srpskim i planovima JNA tako i u hrvatskim, te su sukladno tome i zločini bili razmjerni tim planovima. I za jedne i za druge Bošnjaci su predstavljali remetilački faktor, zanemarujući činjenicu da su se u početku zajedno s „bojovnicima” HVO-a borili protiv JNA i paravojnih srpskih dobrovoljačkih jedinica. Nedugo nakon zajedničke borbe protiv agresora, ironijom sudbine, Bošnjaci su stradavali ne samo od streljiva i granata dojučerašnjih saboraca već i u kampanji zatvaranja u logore, uz užasna

teroriziranja, izgladnjivanja, silovanja i mnoge druge zločine, što je impliciralo najvećim brojem žrtava u odnosu na druga dva naroda i ostale.

Tako su u tom uzavrelom ratnom kotlu, nakon poraza i protjerivanja srpske vojske i JNA iz doline Neretve, Bošnjaci zapali u najgoru situaciju u kojoj su, pored sukoba sa srpskom vojskom, došli u sukob i s Hrvatskim vijećem obrane, posebno tokom 1993. godine, kada su pretrpjeli najveća stradanja i kada su izvršeni masovni zločini nad civilnim stanovništvom, posebno u onim područjima koja su bila od ključne strateške, društveno-ekonomske i nacionalne važnosti.

Stradanje stanovništva Mostara

U tom uzavrelom ratnom kotlu stanovništvo Mostara stradalo je na sve moguće načine – od artiljerijskih granata, snajperskog i pušcanog djelovanja, namjernih ubistava, ubistava i smrti u logorima, samoubistava, smrti usljed ranjavanja, smrti od bolesti, nedostatka hrane i lijekova, te stresa i drugih uzročnika – zbog čega ne izaziva čuđenje veliki broj umrlih civila–građana Mostara.

U istraživanju demografskih gubitaka Mostara, pored empirijski dobivenih podataka, istraživački tim uzeo je u obzir i podatke iz dostupnih izvora putem izjava svjedoka. Na osnovu svih tih podataka putem statističke kvantitativne kauzalne analize došlo se do konačnog zaključka o padu stope nataliteta i povećanju stope mortaliteta što je rezultiralo negativnom stopom prirodnog priraštaja u gradu Mostaru, koja je u 2013. godini iznosila -3,16 promila, za razliku od 1991. godine, kada je stopa prirodnog prirasta iznosila 7,95 promila.

Još drastičnije stanje u pogledu negativnog prirasta očituje se u Bosni i Hercegovini 2013. godine, sa negativnom stopom prirasta od -0,090 promila, za razliku od 1991. godine, kada je stopa prirodnog prirasta iznosila 9,89 promila, što jasno ukazuje na zabrinjavajuću tendenciju prirodne depopulacije, koja je izravno rezultat ratnog ambijenta, koji je imao za cilj promjenu etničke strukture. Na to explicite ukazuje kompariranje podataka popisa iz 1991. i 2013. godine. Tako, u ukupnom kompariranju u odnosu na popis iz 1991. godine, po kojem je Mostar brojao 126. 628 stanovnika i zadnjeg popisa 2013. godine, po kom je evidentirano 105.797 stanovnika, evidentan je negativan prirast od 20.831 stanovnika, što je 16,45% stanovnika manje u odnosu na popis iz 1991. godine.

I pored svih nastojanja, istraživački tim nije mogao u potpunosti pribaviti sve biografske podatke za sva lica zbog veoma šture, nepotpune i ponegdje pogrešne evidencije ubijenih i umrlih lica, koja se vodila u teškim ratnim uslovima. To se posebno odnosi na lica koja su umrla u logorima od posljedica logorskog terora i nesnošljivih logorskih uslova, gdje se u interesu prikrivanja zločina nije vodila nikakva evidencija, zatim lica pridošla iz drugih krajeva, nestala lica, lica umrla u bolnicama van države i dr. Pored spomenutog posebno treba naglasiti veliki nemar u vođenju evidencije, kako kod vojnih tako i civilnih vlasti. Pored upornosti istraživača da se popune podaci koji nedostaju, vrlo malo je učinjeno jer je ratna administracija prestankom rata prestala postojati, a demografska građa, smještena u neuslovne prostorije, prepuštena je zubu vremena, kao i to da su mnogi svjedoci umrli ili se nisu vratili s područja na koja su izbjegli, tako da ćemo ostati uskraćeni za jedan dragocjeni procenat informacija o demografskim gubicima s područja Mostara 1992–1995. godine, koje je ova općina administrativno zahvatala popisom 1991. godine.

Oblici smrtnosti i tabelarni prikaz

Demografske gubitke stanovništva Mostara po osnovu smrtnosti razvrstali smo po sljedećim kategorijama: ubijena lica, poginula lica, nestala lica, suicid, i umrla lica što je ukupno **2.805** smrtno stradalih lica, predratnih stanovnika Mostara. Pored stanovnika Mostara u istraživačkom projektu smo obradili i smrtno stradala lica, koja nisu predratni stanovnici Mostara, a koja su tokom rata stradala u Mostaru, te se našla u knjigama umrlih grada Mostara. Ista smrtno stradala lica po svim gore navedenim kategorijama, njih **503**, ostavili smo u ovom radu, neće ulaziti u demografske gubitke Mostara, ali će zasigurno poslužiti u sumiranju demografskih gubitaka u općinama odakle su došli. Uzevši u obzir zbirno stradanje stanovnika Mostara i lica koja su prije rata živjela u drugim mjestima, u Mostaru je po svim osnovama tokom rata stradalo **3.308** lica.

Tabelarni prikaz svih ratnih žrtava – stanovnika Mostara

Zaključna tabela svih ratnih žrtava stanovnika mostara

1. Demografski gubitak po osnovu spolne pripadnosti

Spolna pripadnost	Ubijena lica	%	Nestala lica	%	Poginula lica	%	Suicid	%	Umrta lica	%	Ukupno	%
Muškarci	485	24,94	22	1,13	790	40,63	3	0,15	644	33,12	1.944	69,30%
Žene	270	31,35	6	0,69	12	1,39	4	0,46	569	66,08	861	30,69%
Ukupno / % u odnosu na ukupnu smrtnost	755	26,91	28	0,99	802	28,59	7	0,24	1.213	43,24	2.805	-2,21% u odnosu na popis 1991.

2. Demografski gubici po osnovu nacionalne pripadnosti

	Ubijena lica	%	Nestala lica	%	Poginula lica	%	Suicid	%	Umrta lica	%	Ukupno	% u odnosu na ukupnu smrtnost
Bošnjaci	554	30,38	27	1,48	580	31,81	2	0,10	660	36,20	1.823	64,99%
Hrvati	59	9,13	-	-	154	23,83	5	0,77	428	66,25	646	23,03%
Srbi	91	53,84	1	0,58	32	18,93	-	-	45	26,62	169	6,02%
Nepoznato	21	20,79	-	-	14	13,86	-	-	66	65,34	101	3,60%
Ostali	25	58,13	-	-	11	25,58	-	-	7	16,27	43	1,53%
Turčin	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,03%
Albanac	1	8,33	-	-	7	58,33	-	-	4	33,33	12	0,42%
Slovenac	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	0,07%
Rom	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,03
Italijan	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2	0,07%
Makedonac	-	-	-	-	3	-	-	-	2	-	5	0,17%
Ukupno	755	26,91	28	0,99	802	28,59	7	0,24	1.213	43,24	2.805	-2,21% u odnosu na popis 1991.

3. Demografski gubici po ratnim godinama

Oblici smrtnosti	1992	%	1993	%	1994	%	1995	%	Ukupno	% u odnosu na ukupnu smrtnost
Ubijena lica	254	33,64	380	50,33	97	12,84	24	3,17	755	26,91%
Nestala lica	13	46,42	14	50,00	-	-	1	3,12	28	0,99%
Poginula lica	218	27,18	461	57,48	83	10,34	40	4,98	802	28,59%
Suicid	-	-	-	-	5	0,18	2	-	7	0,24%
Umrta lica	314	25,88	236	19,45	279	23,00	384	31,65	1.213	43,24%
Ukupno	799	28,48	1.091	38,89	464	16,54	451	16,07	2.805	-2,21% u odnosu na popis 1991.

4. Demografski gubici po starosnim grupama

	0-18	%	19-30	%	30-39	%	40-49	%	50-65	%	65+	%	Ukupno	% u odnosu na ukupnu smrtnost
Ubijena lica	82	10,86	108	14,30	89	11,78	123	16,29	211	27,94	142	18,80	755	26,91%
Nestala lica	1	3,57	11	39,28	3	10,71	3	10,71	3	10,71	7	25,00	28	0,99%
Poginula lica	9	1,20	324	40,39	209	26,05	156	19,45	101	12,59	3	0,37	802	28,59%
Suicid	0	0	0	0	2	0	3	60,00	2	40,00	0	0	7	0,24%
Umrta lica	46	3,79	3	0,24	18	1,48	52	4,28	301	24,81	793	65,37	1.213	43,24%
UKUPNO	138	4,91	446	15,90	321	11,44	338	12,01	618	22,03	945	33,68	2.805	-2,21% u odnosu na popis 1991.

U tabelama iznad prikazani su demografski gubici po osnovu spolne i nacionalne pripadnosti, demografski gubici po ratnim godinama i po starosnim grupama.

Demografski gubici po osnovu spolne pripadnosti prikazani u tabeli 1 po svim kategorijama smrtnosti od ukupno 2.805 lica, 1.944 lica (69,30%) je muškog spola i 861 lice (30,69%) ženskog spola, što prema koeficijentu feminiteta i koeficijentu maskuliniteta predstavlja odnos: na 100 smrtno stradalih lica, je 69 muškaraca naspram 31 žene.

Demografski gubici po osnovu etničke pripadnosti, tabela 2, pokazuje da su Bošnjaci sa 1.823 (64,99%) smrtno stradalih lica najveći stradalnici po svim kategorijama smrtnosti, osim kategorije suicida. Iza njih su Hrvati sa smrtno stradala 646 lica (23,03%), zatim Srbi sa 169 lica (6,02%), te nepoznato 101 (3,60%) i ostali 43 (1,53%).

Analizirajući demografske gubitke po ratnim godinama prikazano u tabeli 3, najviše je smrtno stradalih po svim kategorijama u prvoj i drugoj godini rata; 1992. godine, smrtno je stradalo 799 lica (28,48%), dok je 1993. godine stradalo 1.091 lice (38,89%), što je u prve dvije godine 1.890 stradalih (67,37%) od ukupno smrtno stradalih, što znači da su u tim godinama ratna dejstva bila najintenzivnija i ratni zločini najmasovniji. Također u prve dvije ratne godine bile su i najintenzivnije prinudne migracije, što sve ukupno čini najveći dio ratne demografske destrukcije.

Tabela 4, zbirna tabela smrtnosti po starosnim grupama, pokazuje da su sve starosne grupe značajno stradale, počevši od grupe najmlađih (od 0-18), koja sa 138 smrtna slučaja u ukupnoj smrtnosti čini 4,91%, pa do najstarije grupe (od 65 +), koja sa 945 smrtnim slučajem u ukupnoj smrtnosti čini 33,68%. Ako u analizi ovu tabelu podijelimo na tri zbirne

grupe, onda je situacija sljedeća: grupa mladih od 0–18 (školska omladina) ima 138 smrtna slučaja (4,91%), radno sposobno stanovništvo (19–65) sa ukupno 1.722 smrtna slučaja (61,39%) i staro stanovništvo (od 65+) sa 945 smrtna slučaja (33,68%) od ukupne smrtnosti, onda je jasno da je tokom rata u Mostaru najviše stradao onaj najvitalniji dio stanovništva: grupa mladih i grupa radno sposobnih.

Pored ovih podataka indikativno je da je u 1995. godini bilo najviše lica umrlih prirodnom smrću. To pokazuje da su prethodne ratne godine na sve najgore načine narušavale zdravlje i maksimalno iznurile imunitet ljudi. Uzevši samo ratni period 1992–1995., po osnovu svih oblika smrtnosti demografski gubitak Mostara je 2.805 lica, što procentualno iznosi 2,21% gubitka u odnosu na predratni broj stanovnika iz popisa 1991. godine.

Imajući u vidu sve spomenuto može se zaključiti da je devastacija demografske slike Mostara po svom obimu nenadoknativ gubitak čak i u jednom dužem vremenskom razdoblju, što će bez dvojbe za sobom implicirati dugoročne demografske, sociopsihološke, političke, ekonomske i kulturne posljedice, kako kvantitativno tako i kvalitativno, strukturalno, čime je višestruko unazađen opći razvoj Mostara, a time i Bosne i Hercegovine.

Smrtno stradala lica po svim osnovama iz drugih općina, koja su tokom rata stradala u Mostaru

1. Smrtno stradala lica po spolnoj pripadnosti

Spolna pripadnost	Ubijena lica	%	Nestala lica	%	Poginula lica	%	Suicid	%	Umrta lica	%	Ukupno	%
Muškarci	63	17,79	3	0,84	163	46,04	1	0,28	124	35,02	354	70,37
Žene	35	23,48	-	-	2	1,34	1	0,67	111	74,49	149	29,62
Ukupno/% u odnosu na ukupnu smrtnost	98	19,48	3	0,59	165	32,80	2	0,39	235	46,71	503	

2. Smrtno stradala lica prema predratnom prebivalištu

Općina	Ubijena lica	Nestala lica	Poginula lica	Suicid	Umrta lica	Ukupno	%
Nevesinje	39	3	49	1	15	107	21,27
Čapljina	22		24		37	83	16,50
Gacko	14		39		6	59	11,72
Stolac	11		11		39	61	12,12
Konjic	2		8	1	5	16	3,18
Nepoznato	1		3		46	50	9,94
Bileća	1		2		1	4	0,79
Sarajevo	1		5		1	7	1,39
Ljubuški	1		2		14	17	3,37
Trebinje	1				1	2	0,39
Jablanica	1		1		9	11	2,18
Široki Brijeg	1		3		11	15	2,98
Počitelj	1					1	0,19
Zavidovići	1					1	0,19
Goražde			2			2	0,39
Banja Luka			1			1	0,19
Hadžići			2			2	0,39
Tuzla			1			1	0,19
Foča			3			3	0,59
Prozor			2		5	7	1,39
Testlić			1			1	0,19
Maglaj			2			2	0,39
Jajce			1			1	0,19
Kiseljak					6	6	1,19
Grude					6	6	1,19
Čitluk					9	9	1,79
Zagreb					1	1	0,19
N. Šeher					1	1	0,19
Tomislavgrad					2	2	0,39
Gabela					1	1	0,19
Kreševo					2	2	0,39
Posušje					5	5	0,99
Bugojno					1	1	0,19
Gradac					1	1	0,19
Ljubinje					2	2	0,39
Split					1	1	0,19
N. Travnik					1	1	0,19
Dubrovnik					1	1	0,19
Busovača					1	1	0,19
Metković					2	2	0,39
Kalinovik			2			2	0,39
Neum					1	1	0,19
Žepče					1	1	0,19
Italija	1		1			2	0,39
Ukupno	98	3	165	2	235	503	

U tabeli 1 po spolnoj pripadnosti stradalo je 354 muških i 149 lica ženskog spola. U tabeli 2 prikazana su smrtno stradala 503 lica iz drugih općina, koja su tokom rata stradala u Mostaru: Nevesinje 107 (21,27%), zatim Čapljina 83 (16,50%), Stolac 61 (12,12%), Gacko 59 (11,72%), Konjic 16 (3,18%), Nepoznato 50 (9,94%), Ljubuški 17(3,37%), Široki Brijeg 15 (2,98%), Jablanica II (2,18%), Čitluk 9 (1,77%), Sarajevo 7 (1,39%), Prozor 7 (1,39%), Grude 6 (1,19%), Kiseljak 6 (1,19%), Posušje 5 (0,99%), Bileća 4 (0,79%), te po jedno i dvoje iz ostalih mjesta, kako je u tabeli prikazano.

3. Smrtno stradala lica po ratnim godinama iz drugih općina, koja su tokom rata stradala u Mostaru

Oblici smrtnosti	1992	%	1993	%	1994	%	1995	%	Ukupno	%
Ubijena lica	22	22,44	52	53,06	16	16,32	8	8,16	98	19,48
Nestala lica	2		-		1	-	-	-	3	0,59
Poginuta lica	17	10,30	91	55,15	38	23 03	19	11,51	165	32,80
Suicid	-	-	-	-	1		1		2	0,39
Umrta lica	26	11,06	52	22,12	47	20,00	110	46,80	235	46,71
Ukupno	67	13,32	195	38,76	103	20,47	138	27,43	503	

U tabeli 3 prikazano je, po svim osnovama, 503 lica, koja su prognana ili izbjegla iz drugih mjesta i tokom rata smrtno stradala u Mostaru. Prema ratnim godinama stradalo je: 1992. godine – 67 lica (13,43%), 1993. godine – 195 lica (38,76%), 1994. godine – 103 lica (20,47%), 1995. godine – 138 lica (27,43%). Analiza pokazuje da je najviše stradalih lica po svim osnovama bilo 1993. godine – 195 lica (38,76%).

4. Smrtno stradala lica po nacionalnoj pripadnosti

	Ubijena lica	%	Nestala lica	%	Poginuta lica	%	Suicid	%	Umrta lica	%	Ukupno	%
Bošnjaci	91	24,13	3	0,79	145	38,46	1	0,26	137	36,33	377	74,95
Hrvati	3	2,75	-	-	14	12,84	1	0,91	91	83,48	109	21,66
Srbi	2	25,00			2	25,00			4	50,00	8	1,59
Ostali	1	20,00			4	80,00					5	0,99
Nepoznato	1	25,00							3	75,00	4	0,79
Ukupno	98	19,48	3	0,59	165	32,80	2	0,39	235	46,71	503	

U tabeli 4 prikazan je demografski gubitak po osnovu nacionalne pripadnosti tri konstitutivna naroda, ostali i nepoznato. Sumirajući

podatke po svim kategorijama stradanja, Bošnjaka iz drugih mjesta stradalo je 377, Hrvata 109, Srba 8, te iz kategorije ostalih 5 i nepoznato 4 lica.

5. Smrtno stradala lica po starosnim grupama

	0-18	%	19-30	%	30-39	%	40-49	%	50-65	%	65+	%	Ukupno	%
Ubijena lica	13	13,26	20	20,40	20	20,40	14	14,8	22	22,44	9	9,81	98	19,48
Nestala lica			1				1		1				3	0,59
Poginula lica	2	1,21	78	47,27	39	23,63	21	12,72	24	14,54	1	0,60	165	32,80
Suicid							2						2	0,39
Umrta lica	2	0,85	-		3	0,59	8	1,59	62	12,32	160	31,80	235	46,71
UKUPNO	17	3,37	99	19,68	62	12,32	46	9,14	109	21,66	170	33,79	503	

U tabeli 5 prikazan je demografski gubitak po starosnim grupama. Najveći broj stradalih lica, je u grupi 65+, njih 170 (33,79%). Iza njih je grupa 50–65 sa 109 (21,66%) smrtno stradalih lica. Kada se starosne grupe analiziraju po kriteriju; školska omladina, radno sposobno stanovništvo i staro stanovništvo, stanje smrtnosti je sljedeće: školska omladina (0–18) 17 lica (3,37%), radno sposobno stanovništvo (18–65) 269 lica (53,47%) i staro stanovništvo (65+) 170 lica (33,79%).

6. Smrtno stradali po ratnim godinama stanovnici Mostara u drugim mjestima

Smrtno stradali po ratnim godinama	1992	%	1993.	%	1994	%	1995	%	%	Ukupno
Poginuli Mostarci u drugim mjestima	2		1		1		7		-	11

Popisom stradalih u Mostaru, za ovaj projekat, u knjigama umrlih evidentirano je i jedanaest Mostaraca, koji su poginuli u drugim mjestima. Njih smo samo evidentirali, ali ih u ovom radu nećemo tretirati u demografske gubitke Mostara iz razloga što nemamo podatke o svim poginulim Mostarcima u drugim mjestima. Isti će biti obuhvaćeni u demografske gubitke Mostara, kada se evidentiraju svi poginuli Mostarci u drugim mjestima i ratištima, što će biti prikazano u drugoj demografskoj studiji.

Demografska projekcija stanovništva Mostara u slučaju da nije bilo rata

U slučaju da nije bilo agresije na Bosnu i Hercegovinu i masovnih zločina, projekcija stanovništva Mostara za 2013. godinu zasnivala bi se na priraštaju između dva posljednja popisa (10 godina) 1981. (P1; 110.377) i 1991. godine (P2; 126.628), koji za taj period između dva popisa (10 godina) iznosi 16.251 lice, a na godišnjem prirastu iznos je $R=1.625$ lica, pomnoženo sa vremenskim razdobljem na koje vršimo projekciju stanovništva (1991–2013.), tj. vremensko razdoblje od; $t=22$ godine. Zatim te podatke uvrstimo u formulu pomoću koje izračunamo, na sljedeći način: $P_{2+t} = P_2 + (t \times R) = 126.628 + (22 \times 1.625) = 162.378$. Dakle, prema demografskoj projekciji očekivanog broja stanovnika za razdoblje 1991–2013., u slučaju da nije bilo rata, Mostar bi u 2013. godini trebao imati 162.378 stanovnika.

Zaključna razmatranja

S obzirom na složenost predmeta istraživanja, za analizu razvoja stanovništva korištena je opća metodologija društvenih nauka (logika i njene metode: apstrakcija, indukcija, dedukcija, analiza i sinteza), te kvantitativna i kvalitativna metodologija kojom smo izvršili klasifikaciju nastradalih lica po raznim osnovama.

Sublimirajući svu potrebnu metodologiju kojom se demografija služi, posebno treba istaći komparativnu metodu, pomoću koje smo komparirali demografska obilježja i klasifikacije, te ukupno kretanje stanovništva (prirodno, mehaničko, kao i opći priraštaj) u zadatom razdoblju s popisom stanovništva iz 1991. i popisom iz 2013. godine.

Na osnovu podataka iz Popisa 1991. i Popisa iz 2013. godine izvršili smo kompariranje podataka na osnovu čega se pokazao veliki demografski pad između dva popisa stanovništva, zašto je ključni uzrok bilo ratno stanje i zločini počinjeni nad civilnim stanovništvom. U ratnom razdoblju 1992–1995. u Mostaru je po svim osnovama stradalo 2.805 lica, što predstavlja negativan demografski prirast od 2,21% u odnosu na popis stanovništva iz 1991. godine. Pored stanovnika Mostara, tokom rata u Mostaru je stradalo 503 lica iz drugih općina ili država, koja su se tokom rata zatekla u Mostaru.

Žrtve zločina klasificirali smo prema oblicima smrtnosti, nacionalnosti, spolu, starosnim kategorijama, radno sposobnoj populaciji te najmlađoj populaciji kao biološkom potencijalu.

Izbjeglance i prognanike, migracije zbog ratnih prilika (nasilne migracije), uzeli smo prema procjenama Crvenog križa, jer se zbog nedostatka egzaktno evidencije nije moglo precizirati.

Demografski gubici s područja Mostara u razdoblju 1992–1995., kao determinanta podijeljenog grada bitno su uticali na izmijenjenu demografsku sliku i demografski debalans u odnosu na popis stanovništva iz 1991. godine. Utjecaj naslijeđenih destabilizacijskih činilaca na razvoj stanovništva područja Mostara (dva svjetska rata, iseljavanje, pad nataliteta, ruralni egzodus, demografsko starenje itd.), značajno je pojačan sa demografskim gubicima i posljedicama oružane agresije na Bosnu i Hercegovinu, kao i posljedicama oružanog sukoba Armije R BiH i Hrvatskog vijeća obrane i Hrvatske vojske u nastojanju stvaranja etnički homogenog Mostara. Prema nizu pokazatelja više je nego očigledno da su demografski gubici u razdoblju 1992–1995., bitno odredili novu demografsku sliku Mostara, što smo nastojali prikazati u ovom naučnoistraživačkom radu.

Izvori i literatura

I. Knjige

- 1. Banac, I., *Cijena Bosne*, Bosnagraf, Visoko, 1996.
- 2. Čekić, S., *Agresija na republiku Bosnu i Hercegovinu - planiranje, priprema, izvođenje*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, KULT/B, Sarajevo, 2004.
- 3. Efendić, H., *Paradržavne tvorevine – oslonci uništavanja BiH*, Udruženje za zaštitu tekočina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2011.
- 4. Ibrahimagić, O., *Bosanski identitet i suverenitet*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012.
- 5. Imamović, M., *Historija Bošnjaka*, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Sarajevo, 1997.
- 6. Klaić, N., *Srednjovjekovna Bosna*, EMINEX, Zagreb, 1994.
- 7. Kovačević, A., *Vareš 1992–1995, zločini, istina i pravda*, Vareš, 2014.
- 8. Macić, B., *Zločini protiv mira*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2001.
- 9. Malkolm, N., *Povijest Bosne*, ERASMUS/SVJEDOČANSTVA, Zagreb–Sarajevo, 1995.
- 9. Minić, M., *Dogovori u Karađorđevu o podjeli Bosne i Hercegovine*, RABIC, Sarajevo, 2010.

- 10. Muratović, R., *Genocid u Ahmićima 1993*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013.
- 11. Šadinlija, M., *Između pravde i realpolitike*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2018.
- 12. Vajzović, D., *Stanovništvo Mostara 1879–1991*, Mostar, 2005.
- 13. *Zločini u Vrbanji jula 1993*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2001.

II. Članci

- Mastalić-Košuta, Z., *Vojna operacija „Čagalj“ i događaji na području Mostara juna 1992. godine*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za Historiju – PRILOZI CONTRIBUTIONS, Prilozi 47, Sarajevo 2018.
- Mujezinović, M., i Čelić, Dž., *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*, 1998.
- Pinjuh, D., *Nahija Mostar u svjetlu prvih osmanskih popisa*, Filozofski fakultet Matice hrvatske b.b. UDK 94 (497.6 Mostar) Pregledni rad, Mostar 10. lipnja 2015.
- *Vrijeme beščašća, Genocid nad Bošnjacima krajem dvadesetog stoljeća*, Izvještaj komisije
- UN-a, Tadeuša Mazovječkog, Grad Mostar, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, Zenica, 1994.

Izvori

- AIIZ-baza podataka Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, po provedenoj anketi u Mostaru 2003. godine.
- AIIZ, *Logori HVO u Hercegovini*, prilog br. 5–45.
- *Demografske i etničke promjene u BiH*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 2017.
- *Podaci o stradalim licima u pogrebnom društvu Uborku i Sutini 13–14. juna 1992. godine*, Udruženje članova porodica žrtava stradalih na Uborku i Sutini.
- Knjige sahrana, Mostar, za razdoblja: 10. 5. 1993–8. 11. 1994. godine i 10. 11. 1994–31. 12. 1995. godine.
- Arhiv 41. brigade Armije Republike Bosne i Hercegovine.
- Udruženje logoraša Mostara.
- Hercegovačko-neretvanski kanton u brojkama, FZS, Sarajevo, 2014.
- Matične knjige umrlih grada Mostara / područnih i mjesnih ureda, kako slijedi: a) Područni ured Jugozapad (17 MKU) – naselja: Cim, Ilići, Raštani, Vihovići; Rodoč, Vrapčiči, Gnojnice, Jasenica, Bačevići) –17 MKU (Matičnih knjiga umrlih), b) MU Polog – 1. knjiga MKU, Područni ured Stari Grad – 5 knjiga MKU, c) Područni ured Zapad – 9 knjiga MKU (MKU Goranci, Bogodol, Sovići), MU Potoci (MKU Potoci, Raška Gora, Vojno, Humilišani, Kutilivač, Podgorani), d) Područni ured Jug – 10 knjiga MKU (MU Buna, MKU Hodbina, II MKU Buna, III MKU Ortiješ, IV MKU Gubavica), MU Kruševo (I MKU Sretnice, II MKU Selište, III MKU Podgorje, IV MKU Krivodol, V MKU Čule, VI MKU Miljkovići, e) Područni ured Sjever – 6 knjiga MKU, Mjesni ured Drežnica – 4 knjige MKU, f) Područni ured Jugoistok: MKU Blagaj – ukupno 5 MKU, Dračevica – (1) MKU, Malo polje (1) MKU, Vranjevići – (1) MKU.
- Podaci umrlih iz Knjige umrlih Srpske pravoslavne crkve u Mostaru.
- Podaci po direktnom anketiranju i izjavama svjedoka.

- wiz.....o.oDYQOzzYroc; Stanovništvo Bosne i Hercegovine. Narodnosni sastav po nase-ljima, Zagreb, travanj, 1995.
- -
 -

Proportions and the aftermath of the destruction of the demographic structure of Mostar during the 1992-1995 aggression on Bosnia and Herzegovina

Abstract

In this paper we will present one part of the research project in relation to the demographic losses of the municipality of Mostar in the 1992-1995 period. When it comes to the demographic losses of Mostar, as well as other areas of Bosnia and Herzegovina, it must be stressed that the principal aim of the aggression on the Bosnia and Herzegovina was the destruction of the existing heterogeneous demographic structure and the creation of the homogeneous one. That aim was shared by both the Serbian and the Croatian side, as was demonstrated by their actions. Due to that, war destructions, crimes and ethnic cleansing could not be avoided as well as great human casualties, especially those of Bosniak people. Bosniaks were killed in virtually all forms of war destruction, by terrorizing, imprisoning, ethnic cleansing, raping, plundering, mass killings, as well as other war crime activities directed towards full or partial extermination. Besides evident executions, the same effect of mortality was supported by impossible living conditions in the permanent state of anxiety, lack

of food, medicine, hygiene and other vital necessities, which was highly reflected in the mortality rate, in comparison to other forms. The most brutal crimes, especially committed against civilians, persecutions and forced relocations (deportations), were the last stage of the ethnic cleansing, which caused great migrations of more than 20.000 refugees, mostly Bosniaks. This was mostly frequent during the hard prison-camp tortures in Mostar and surrounding places of the western Herzegovina. Brutal tortures resulted in a number of miscarriages, sterilities, morbidities, and deep psychological traumas, which have significantly affected the decrease in the population's natural growth, and which have evidently increased the overall demographic losses, especially of those died of natural causes, which was directly influenced by inhumane conditions.

Key words: aggression, homogenous demographic, ethnic cleansing, forced migration, prison-camps, demographic losses